

21. YÜZYIL BÖLGE ÇALIŞMALARI: ÜÇ YAKLAŞIM

21ST CENTURY AREA STUDIES: THREE APPROACHES*

Derya GÖÇER*

ÖZ

Bölge çalışmaları 21. yüzyılda derin dönüşümler geçirmektedir. Bunların bir kısmı sosyal bilim disiplinlerindeki dönüşüme paralel gerçekleşmiş ve bu dönüşümlerde tek/çok kutupluluk, küreselleşme ve göç gibi dönemin başlıklarının etkisi görülmüştür. Bu dönüşümün arkasında alana yönelik sancılı bir eleştiri ve özeleştiri süreci vardır. Diğer yandan bölge çalışmaları alanına özgü yeni kuramsal ve yöntemsel eğilimler de ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bölge çalışmalarının küresel olarak geldiği yeni yer haritalandırılacak ayrıca yeni kuramsal ve yöntemsel eğilimler sunulacaktır. Bölge çalışmalarının 21. yüzyılda; ana akım bölge çalışmaları, karşılaştırmalı bölge çalışmaları ve eleştirel bölge çalışmaları olarak üç farklı eksende nasıl geliştiği, bu eksenlerin alanın geleneksel sorunlarına getirdiği çözümleri ve birbirleriyle ilişkilerini aktarılacaktır. Bu farklı eğilimlerin evrensel ve tikel; kuram ve ampirik veri gibi temel gerilimleri nasıl çözdüğüne,

* ODTÜ Bölge Çalışmaları doktora programının mezun ve devam eden öğrencilerine benimle bölge çalışmalarının geçmişini, bugününü ve geleceğini tartıştıkları için teşekkür ederim. Onların sınıftaki meydan okumaları, heyecanları ve yazdıkları tezler bu makaleye çok ilham vermiştir. Makalenin ilk taslağını okuyan ve desteğini hep hissettiğim Prof. Dr. Meliha Altunışık'a, bölge çalışmaları alanındaki yolculuğumun değişik aşamalarında desteklerini hissettiğim Doç. Dr. Ceren Ergenç, Dr. Zelaya Özdemir, Doç. Dr. Onur Bahçecik ve Doç. Dr. Özgehan Şenyuva'ya çok teşekkür ederim. Son olarak Alternatif Politika dergisinin editörlerine ve hakemlerine yorumları ve emekleri için teşekkür ederim.

* Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölge Çalışmaları, akderya@metu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-1453>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 17.01.2022

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 13.05.2022

hangi bilgi kategorilerinde üretim yaptıklarına bakacak ve bölge çalışmalarının temel nesnesi olan “bölge”yi ontolojik açıdan nasıl kavramsallaştırdıklarını ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölge Çalışmaları, Karşılaştırmalı Bölge Çalışmaları, Eleştirel Bölge Çalışmaları, Bilgi Üretimi.

ABSTRACT

In 21st century, area studies are undergoing deep transformations. Part of these transformations are occurring in parallel to transformation in disciplines in social sciences, reflecting the discussions around themes of this period, such as uni/multi polarity; globalization and migration. On the other hand, new theoretical and methodological tendencies that are unique to area studies are also emerging. Behind this period of transformations, there lies a painful process of criticism and self-reflection. This study will map out the area studies in this century and present its new approaches. 21st century area studies will be divided into three axes: mainstream area studies; comparative area studies and critical area studies. It will present their solutions to the traditional problems of the field and their interplay with one another. It will examine how that solve the classic tensions such as universal vs particular; theory vs empirical data; their knowledge production processes and their ontological approach to the “area”.

Keywords: Area Studies, Comparative Area Studies, Critical Area Studies, Knowledge Production.

GİRİŞ

Disiplinlerarası bir araştırma ve eğitim alanı olan bölge çalışmaları 21. Yüzyılda derin dönüşümler geçirmektedir.¹ Bunların bir kısmı sosyal bilim disiplinlerindeki dönüşüme paralel olarak yaşanmış, tek/çok kutupluluk, küreselleşme ve göç gibi

¹ Bu makalede, “Bölge Çalışmaları” ifadesiyle Batı’da üretilen bölge bilgisinin yanı sıra, Batı dışı coğrafyalardan gelen bölge uzmanlarının bu bilgiye yönelttiği eleştirel yaklaşım kapsanacaktır. Ancak çalışmanın odağı Batı – Batı dışı bilgi üretme eksenine değil, Batı’da kurgulandığı haliyle 20. yüzyıl Bölge Çalışmaları’nın 21. yüzyılda yaşadığı dönüşüm ve sürekliliklerdir.

dönemin başlıklarının etkisi görülmüştür. Diğer yandan bölge çalışmaları alanına özgü yeni kuramsal ve yöntemsel eğilimler de ortaya çıkmıştır. Bu eğilimlerin ortaya çıkardığı dönüşümün arkasında alana yönelik sancılı bir eleştiri ve özeleştirici süreci vardır. Huat ve diğerlerinin (Huat vd., 2019) hatırlattığı gibi bölge çalışmaları on yıllardır “kriz” yaşamaktadır. Kriz tespiti literatürde çok yaygındır (Bates, 1997; Cumings, 1997). Bu süreç Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle şiddetlenmiştir. Hatta Sovyetler Birliği’nin çöküşünü Sovyet uzmanlarının öngörememiş olmaması bölge çalışmalarının bilgi üretimini ve kurumsal desteklerini tartışmaya açmıştır (Mielke ve Hornidge, 2017: 6).

Soğuk Savaş sonrası dünya gerek uluslararası aktörler gerek toplumsal hareketler gerekse aydınlar tarafından tekrar tahayyül edilirken, sınırların ve devletlerin yeniden düşünülmesi, geleneksel bölgeleri silikleştirmiştir. Alana gelen eleştiriler, disiplinlerle daha fazla köprü kurulması taleplerinden, “bölge çalışmaları karşıtlığına” (Morris-Suzuki, 2000) kadar uzanmış ve alandan gelen cevaplarla birlikte, üretilen bilginin çeşitliliği ve derinliği açısından bölge çalışmaları alanının çok zengin bir mecraya dönüşmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bu krizin karşısında araştırmacıların geliştirdiği yeni eğilimler bölge çalışmalarının alet çantasını genişletmiş ve bu araştırma alanının disiplinler, sonrasında disiplinlerarası temalarla (örneğin göç ve diaspora) olan ilişkisini yenilemiştir. Elbette alanda süreklilikler de mevcuttur. Daha çok ana akım bölge çalışmalarında süreklilikler görülmektedir.

En önemli süreklilik ise tüm bölge çalışmalarının altında yatan temel gerilimlerdir: veriyi toplamak ile kuram geliştirmek arasındaki gerilim; yerelin bilgisi ile küresel olanın bilgisi üretmek arasındaki gerilim; sabit ve kapalı sınırları olan “yerlerin” bilgisi ile ‘akışta’ olan toplulukların bilgisini üretmek arasındaki gerilim. Bu gerilimler elbette bölge çalışmalarına özgü değildir ve tüm sosyal bilimler araştırma alanları bu gerilimleri kendi içlerinde çözerek ilerlemektedir. 21. Yüzyılda bölge çalışmaları da yeni yaklaşımlarla bu gerilimlere yeni çözümler aramaya devam etmiştir.

Bu çalışmada bölge çalışmalarının küresel olarak geldiği yer haritalandırılacaktır. Süreklilikler ve ayrıca yeni ya da dönüşmüş kuramsal ve yöntemsel eğilimler sunulacaktır. Ülkemizde bölge çalışmaları alanında her yıl yeni yüksek lisans ve doktora programlarının açıldığı, düşünce kuruluşlarının bölge masalarının aktif çalıştığı düşünüldüğünde, küresel bilgi üretiminin son eğilimlerinin araştırmacılara ne gibi fırsatlar sunduğunu görmek önemlidir. Bölge çalışmalarının

21. yüzyılda üç farklı eksenle nasıl geliştiğini, bu eksenlerin alanın geleneksel sorunlarına getirdiği çözümleri ve birbirleriyle ilişkilerini aktarmaya çalışacağız.

Bölge çalışmaları, farklı bölgelerin bilgilerini disiplinlerarası² bir şekilde üretir (Wesley-Smith ve Gross, 2010). Bunu yaparken bölgelerin içinde bir alt-bölgeye, bir ülkeye, hatta ülkelerin içindeki ve arasındaki bölgelere de odaklanabilir. Disiplinlerin de bölgeleri ve toplulukları çalıştıkları düşünüldüğünde; bölge çalışmalarının ürettiği bilgiyi disiplinler bilgidan ayıran en önemli husus, araştırmanın kalkış noktasının coğrafya ile toplumsal ilişkiler arasındaki bağa odaklanıyor olmasıdır (Gibson-Graham, 2004). Bölge çalışmaları her zaman bir “yer” bilgisinin peşindedir. Örneğin, otoriter rejimleri, siyaset bilimi yerine bölge çalışmaları alanında çalışmanın nedeni, bölge çalışmalarının bir bölgede otoriterliği, coğrafi, tarihsel ve kültürel bağlamı içinde bütüncül bir şekilde anlamaya çalışmasındandır. Disiplinler ise otoriter rejim kavramının küresel bilgisinin üretilmesine öncelik verecektir. Kavrama ya da kurama katkı koymak da bölge çalışmalarının kapsamındadır ve sıklıkla kullanılır. Fakat çıkış noktası bu katkı değildir. Otoriter rejim çalışmaları örneğinden devam edersek, amaç öncelikle Ortadoğu’daki otoriterliği anlamaktır. Bu açıdan eklektik bir kavramsal ve yöntemsel set kullanabilir. Bu setin içinde mümkün olduğu kadar bölgeyle temas etmek, onu sadece dışarıdan açıklamak değil, içeriden de anlamak hassasiyeti vardır. Ürettiği bilgi sadece otoriterliğin değil Ortadoğu’nun bütüncül bilgi havuzuna katkı koyar. Elbette bölge çalışmaları çerçevesinden birçok çalışma, kurumsal olarak iktisadi ve idari bilimler ve beşeri bilimler fakültelerinin farklı bölümlerinde görev alan araştırmacılar tarafından ortaya konmaktadır. Burada bölge çalışmaları olarak işaret edilen çalışmaların çoğu, araştırma tasarımı ve çıkış noktası olarak disiplinlerden farklı bir yerde dursa da kurumsal olarak ya da araştırma katkılarının çok yönlülüğü açısından disiplinlerle iç içe ya da yan yana durmaktadır.

Bu çalışma 21. yüzyılda farklı bölge uzmanlıklarınca üretilmiş bölge çalışmaları araştırmalarına kuram ve yöntem açısından gruplayarak bakacaktır. Elbette bölge çalışmalarının alan olarak tarihi çok daha eskidir (Khosrowjahi, 2011). Birçok sosyal

² Disiplinlerarasılık, çok disiplinlilik ve transdisiplinerlik kavramları arasında bir ayırım yapmak, bölge çalışmalarını haritalandırmak açısından faydalı olacaktır. Çok disiplinlilik, farklı disiplinlerin araçların birbirleriyle entegre olmadan, ayrı ama yan yana durdukları araştırma tasarımlarını betimler. Disiplinlerarasılık, farklı disiplinlerin araçlarının birbirleriyle daha fazla iletişim içinde, birbirlerini biraz dönüştürerek kullandığı tasarımları ifade eder. Transdisiplinerlik ise kalkış noktasını toplumsal bir sorunu çözmeye oluşturduğu, disiplinlere ait araçların kendi kavramsal ve yöntemsel setlerinin içinden çıkarılıp o sorunu çözmek için her türlü şekilde birleştirilebildiği bir tasarıma işaret eder. Bu konuların hem kurumsal yansımalarını hem de araştırma tasarımlarına etkisi tartışan bir çalışma için bkz. Strober, 2011.

bilim tarihçisi bu alanın izini oryantalist geleneğe doğru sürmekte ve bölge çalışmalarının başlangıcını Avrupa'nın Aydınlanması sırasında "Doğu"nun büyük uygarlıklarını özellikle, dil, din ve kültür açısından inceleyerek kendisine dersler çıkarmasında görmektedir (Wallerstein vd., 1996: 24-25). Bu açıdan alanın siyasetle ilişkisinin sadece gelişme aşamasında değil, daha başlangıç noktasındayken var olduğu aşikârdır. "Bölge çalışmalarına dair merakın kökenleri, basitçe, Avrupa'da jeo-kolonyal; ABD'de de ise jeo-stratejiktir" (Huat vd., 2019: 33). Daha ontolojik düzeyde alana baktığımızdaysa "öteki"ni çalışmanın, "öteki"ni inceleyerek, kendini öğrenmenin de bu dönemin ve sonraki dönemlerin süregiden temalarından biri olduğunu görürüz. Ancak, bölge çalışmalarının bu en temel ayrıacı, çalıştığın bölgeye "yabancı" olmak, 21. yüzyılda sorgulanmaktadır. Kendi parçası olduğu toplumu bölge çalışmaları kuramları ve yöntemleriyle, bölge çalışmaları lensiyle çalışan bir araştırmacının ürettiği bilgi de artık bölge çalışmaları kapsamında görülmektedir.

"Öteki"nin ardından gelen ikinci temel ayrıç; bir ontolojik ve epistemolojik kategori olarak coğrafi "bölge"nin kendisidir. Aslında buna yuvalanan bir kavram olarak bakabiliriz. Altında yuvalanmış ve bölgenin kuramsal ve yöntemsel eğilimlerine damgasını vuran kavramlar arasında özellikle 21. yüzyılda öne çıkanlar "ölçek", "sınır" ve "bölgeselleşme/territorialization"dır (Mitchell, 2003; Tuathail ve Luke, 1994). "Dünya şirketlerin, duvarların, çitlerin ve hukukun yarattığı alanlar kullanılarak yeniden haritalandırılırken, eski kartografyaların sınırları silinmektedir" (Michelutti vd., 2017: 36). Bu yeniden haritalandırılmada, sınırlar bazen hukuki bazen de toplumsal olarak değişmektedir. Ortadoğu'nun sınırlarının Arap ayaklanmalarının ardından çıkan içsavaşlarla ve savaşların, iklim krizinin ve ekonomik krizin yarattığı göç dalgalarıyla silikleşmesi, yeniden çizilmesi ve yeniden güvenleştirilmesi, buna en iyi örneklerdendir. Değişen bölgesel sınırlara eski kavramsallaştırmalarla yaklaşılmaya devam edilince, özellikle Ortadoğu'da, yeniden oryantalizm üretilmesi kaçınılmaz olmaktadır (Malek ve Salem, 2015). Bölgeselleşmenin en güncel örneklerinden biri de Sovyetler'in dağılmasının ardından Post Sovyet coğrafyada, etnik grupların, millet ve devlet egemenliğinin yeniden tahayyül edilmesi ve bu sürecin yarattığı krizler olmuştur. En son Kırım krizinde bölgelerin yeniden düşünülmesinin somut sonuçları ortaya konmuştur. Küresel ölçekte ise Kuşak Yol Girişimi projesi aslında sadece bölgeleri değil, bölgelerarasılığı da yeniden kurgulamakta ve böylece ölçek konusunu net bir şekilde gündeme getirmektedir. Ülkeler kadar, limanlar, demiryolları istasyonları, fabrikalar birbirleriyle (yeniden) bağlanmaktadır (Mayer ve Zhang, 2020). Küresel siyasetin ve ekonomi politığın ölçeği olarak "şehir" ve/veya "ticaret bölgeleri" bölge

çalışmalarının güçlü araştırma tasarımlarının konusu olmaktadır. Örneğin Ortadoğu bölgesinde Körfez'in kendisi siyasi bir birim olmanın dışında serbest ticaret alanı olarak da araştırma nesnesine dönüşür (Keshavarzian, 2010). Çin bu uluslararası bağlantılı hali kamu yatırımları üzerinden gerçekleştirirken, 2021'de ABD başkanı liderliğinde toplanan G7 ülkeleri tarafından Daha İyi bir Dünyayı İnşa Et (*Build Back Better World*, B3W) inisiyatifi deklare edilmiş ve bunun özel sektör üzerinden gerçekleşeceği belirtilmiştir. Kamu ve özel sektör bağlantıları iç içe olsa da elbette farklı ilişkiler ve farklı bölgesel etkileşimler üretecektir.³ Küresel gözüken bu altyapı ağları içlerinden geçtikleri bölgelerde derin dönüşümler tetikleyebilmekte ve yeni bağlantılar kurabilmektedir. Bölgeselleşmenin ve yeniden bölgeselleşmenin değişkenleri bu şekilde çeşitlenmektedir.

Böylece üçüncü ve son ayracımız olarak “bağlantılar” ortaya çıkıyor. Bu da aslında yuvalanmış bir kavram. Altında “hareket” (*movement*), “hareketlilik” (*mobility*), “göç”, “diaspora” gibi kavramlar sayılabilir. Özellikle Türkiye'nin temas ettiği bölgelerde (Ortadoğu, Balkanlar, Akdeniz, Kafkasya, Karadeniz) bu kavramlar üzerinden bölgenin sınırları, “öteki”leri, şehir, kıyı, kırsal gibi ölçekleri tekrar düşündürmektedir. Fakat sadece coğrafyaya değil, o coğrafya üstündeki kültürlerle ve kültürlerarasılığa da gönderme yapmaktadır. Böylelikle bölge çalışmaları tekrar antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerin alanlarına yaklaşmakta ve uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin kavramlarıyla operasyonelleştiği ve özdeşleştiği on yılların ardından kültürel çalışmalarla da ön plana çıkmaktadır (Michelutti vd., 2017).

“Öteki”, “bölge/yer” ve “bağlantılar” üzerinden bir okuma sunduğumuz bölge çalışmalarında farklı eğilimleri ayırtmak bilgi üretim biçimleri üzerinden bir çerçeve kurmak önemli olacaktır. Wallerstein ve diğerlerinin (1996), “Sosyal Bilimleri Açmak” adlı araştırmasında bölge çalışmalarını tüm sosyal bilimlerin tarihinin içinde belirli bir izleğe oturtması çok kıymetli ve ilham vericidir. Burada bölge çalışmalarının ürettiği bilginin disiplinlerarasılığı öne çıkarılmakta ve disiplinlerin oturduğu zeminin katılığı, kavramların, somut bağlamdan kopma pahasına, “evrensel”liği tartışılmaktadır. Gerek Wallerstein'in bu çalışmasında gerekse Calhoun'un ABD'deki *Social Science Research Council* kurumuna yön verirken çizdiği çerçevede (Calhoun ve Rhoten, 2010) sosyal bilimlerin günümüzde hâlâ fonlanan ve bilim insanlarını kendi çeken bir çalışma alanı olarak kalması için disiplinlerarası hatta trans-disiplinerlik üzerinden “sorun çözen” bir çizgiye çekilmesi gerektiği iddia

³ Tıpkı Çin'in Kuşak Yol Girişimi projesinde olduğu gibi bu yeni girişim de esasen bir altyapı girişimidir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkeleri hedef almaktadır (Beyaz Saray, 2021).

edilmektedir. Bölge çalışmaları disiplinlerarasılık konusunda bu yeni çerçevede avantajlı gözükmemektedir.

Burawoy (2007) daha eleştirel bir yerden bilginin sadece disiplinlerarasılık özelliğiyle eleştirel ya da güncel olmayacağını, aynı zamanda nerede, kim tarafından ve ne için üretildiğinin de çok iyi tasnif edilmesi gerektiğini iddia eder. Böyle bir kavrayışın sosyal bilimleri ileri götürmek ve “açmak” için çok daha işlevsel olacağını öne sürer. Bu çabasının ürettiği farklı bilgi kategorilerini bölge çalışmalarının güncel eğilimlerini betimlerken kullanacağız.

Tablo.1: Bilgi Üretimi Kategorileri

	Akademik üretim	Akademi dışına üretim
Araçsal Bilgi	Profesyonel	Siyasa
Özdüşünümsel bilgi	Eleştirel	Kamu/Müşterekler

Kaynak: Burawoy, 2007: 140.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Burawoy bilgi üretiminde dört temel kategori tanımlar. Sosyal bilimler kuramlarının sorunsuz bir şekilde vaka açıklaması ve yeni oluşan olguları da kapsayabilmesi için daha çok diğer bilim insanlarına yönelik bilgi üretirler. Bu kategorideki bilgi profesyonel bilgidir. Örneğin göç çalışmalarında daha önce görülmemiş, 21. yüzyıla özgü, farklı göç süreçlerinin tanımlanması ve kavramsallaştırması profesyonel bilgidir. İkinci bilgi kategorisi siyasa bilgisidir. Göç çalışmaları alanında bu bilgiyi siyasa yapıcılara, karar vericilere yönelik ürettiklerinde ise “siyasa”nın bilgisini üretmiş olurlar. Örneğin burada da devletlerin ve uluslararası örgütlerinin göç yönetimi süreçlerinin iyileştirilmesi için sosyal bilimcilerin geliştirdiği siyasa önerilerini düşünebiliriz. Üçüncü bilgi kategorisi ‘eleştirel bilgidir. Mevcut sosyal bilim çalışmalarını onları dönüştürmek için tekrar ele aldığımızda “eleştirel” bilgi üretilmiş olur. “Sosyal bilimciler olarak ürettiğimiz akademik göç yönetimi süreçleri tanımlarımız göçmenlerin ötekileştirilmesine katkıda bulunuyor mu?” sorusu bu kategoriye bir örnek olabilir. Son kategori ise ‘kamu’nun bilgisi kategorisidir. Türkiye’de göçe odaklanan STK’larla birlikte çalışıp göç üzerine genel kamuoyunu bilgilendirecek, farkındalığı artıracak bir yazı, “kamu”ya yine “kamu”nun bilgisini üretir.

Eleştirel dönüşüm öncesi bölge çalışmalarındaki bilgi üretimi en çok “siyasa” sonra da “profesyonel” bilgi kategorilerinde gerçekleşiyordu.⁴ Şu anda ise bilgi

⁴ Elbette istisnalar mevcuttu.

üretimini dört kategoriye nispeten daha eşit dağıldığından, özellikle de “özdüşünümsel” kategorisinde bilgi üretiminin arttığından bahsedebiliriz (Harrison ve Helgesen, 2019; Hutt vd., 2019).

Bu açıdan yöntem ve kuram seçimlerinde karar verilirken bir kriter de Burawoy’un kategorilerini kullanarak bilginin kimin için ve ne için üretildiği olmalıdır. Bölge çalışmalarının siyasetle olan yakın tarihi bu konuda farkındalık ihtiyacını daha da artırmaktadır. Bu çalışma bölge çalışmaları araştırmacılarını bir kategoriye yöneltme amacını taşımamaktadır. Bir bilgi kategorisi, diğerinden üstün değildir. Bilimsel yöntemler kullanıldığında, araştırma tasarımı tutarlı ve yenilikçi olduğunda ve araştırma ve yayın etiğine uyulduğunda zaten asgari kriterler karşılanmış demektir. Bu kriterlerin arasında araştırma sorusunun amacının, veri toplama ve analiz yöntemlerinin şeffaf bir şekilde ortaya konması da vardır. Bilimsel çalışmanın “geçerliliği ve güvenliği” prosedürlerin mümkün olduğu kadar bu şeffaflığı göstermesinden kaynaklanır. Bölge çalışmaları alanında bu şeffaflık iyice öne çıkmaktadır.⁵

Burada anlatılan bilgi üretme biçimlerinin bölge çalışmaları alanında nasıl deneyimlendiğini aşağıda üç temel başlıkla aktaracağız. Ana Akım Bölge Çalışmaları, Karşılaştırmalı Bölge Çalışmaları ve Eleştirel Bölge Çalışmaları. Bu üç temel başlığın aralarında kronolojik bir ilişki olsa da 21. yüzyılda yan yana gelişmektedirler. Giriş bölümde alanın temel gerilimlerini ve bilgi üretme biçimlerini açıkladıktan sonra, bundan sonra her başlığın altında bu gerilimlerin nasıl çözüldüğünü, nasıl bir bilgi üretimi gerçekleştiğini ve bu üç çalışma ekseninin birbirleriyle nasıl konuştuğunu ele alacağız.

1. ANA AKIM BÖLGE ÇALIŞMALARI

Ana akım bölge çalışmaları, bölgenin “yerel bilgisi”ni üretmek misyonuyla tanımlanır. Bölgeleri kapalı (bounded) alanlar olarak alır. Bölgelerin değişik küresel ve bölgesel dinamiklerle sınırlarının ve kimliklerinin değişmesini sorunsallaştırmadan, bu sınır ve kimlikleri verili olarak alır. “Uluslararası ilişkiler, bölge çalışmaları ve coğrafya sınırları işaretlenmiş, mekânsal nesnelerin sosyal

⁵ Şeffaflık ihtiyacının öneminin bölge çalışmalarına özgü iki sebebi vardır. Birinci olarak geleneksel olarak bölge çalışmalarının siyasa bilgisi üretiminin fazla olması ve ikinci olarak fon veren kuruluşların çoğunlukla büyük karar alıcılar olan devlet ya da ulus ötesi birlikler olması (AB gibi). Şunu da belirtmek yerinde olur: Büyük fonlar gerek sosyal bilim gerekse doğa bilimlerinin çoğu alanında da yine aynı veya benzer kurumlar tarafından dağıtılmaktadır.

pratiklerini çalıştıkları söylenir: uluslararası alan, bölgeler ve genel olarak mekânsal ilişkiler” (Aris, 2020: 6).

Ana akım bölge çalışmaları bu kapalı alanların bütüncül bilgisini temelde iki kategoride üretir. Birincisi; siyasa yapıcılara karar verme aşamalarında ihtiyaçları olan bilgiyi vermek, üretilen politikaların yeri geldiğinde destekleyicisi olarak bilgi üretmek; genel olarak siyasa yapımına destek vermek. Bu bağlamda bölge çalışmalarında en ünlü akımlardan/dönemlerden biri modernleşme paradigmasıdır. Mignolo Avrupa'nın “uygarlık”, ABD'nin ise modernite üzerinden kurulduklarını ifade eder (Mignolo, 2002: 59) ve ikisinin ilişkisini de şöyle kurar: “Modernite (ve elbette post-modernite), kökenlerini Antik Yunan'dan 18. yüzyıl Avrupa'sına saf bir şekilde ilerleyen yolculukta bulan bir Batı uygarlığı imgesini muhafaza eder” (Mignolo, 2002: 60). Bölge çalışmalarının hem oryantalist hem de modernleşmeci arka planında Batı'yı Batı olmayan toplumların normatif bir cetveli olarak kullanmak vardır. “Bölge çalışmaları, başlangıcından beri dünyayı Batı'nın imajında tekrar yapmaya çalışan bir modernleşmeci projenin en temel parçalarındandı” (Goss ve Wesley-Smith, 2010: xii).

Bu akım 21. yüzyılda da devam etmektedir. Soğuk Savaş sırasında “Üçüncü Dünya”nın kalkınma sorununun modernleşme paradigmasıyla çözüleceğine inanan bölge uzmanları ve siyasa yapıcılar, bu paradigmaya uygun araştırma tasarımları yaptılar (Berger, 2007: 433-7). Daha sonra örneğin 21. yüzyılda Ortadoğu'nun ve Akdeniz Havzası'nın Afrika kıyılarının tüm sorunlarının “demokratikleşme”yle çözüleceğini düşünen AB (hâlâ uygarlık paradigmasını elden bırakmadan) ve bu paradigmadan çalışan bölge uzmanları, bilgi üretiminin odağını demokratikleştirmeye kaydurdular (Teti vd., 2013). Arap ayaklanmaları kademeli demokrasiye geçişle değil de isyan ve sokak hareketlenmesiyle gelince bu paradigmanın da sınırlılıkları ve hatta oryantalist kökleri ortaya çıktı (Malak & Salem, 2015; Sadiki, 2014). Bu örneklerde siyasa yapıcıların ihtiyaçları ile bilgi üretimi arasındaki ilişkiyi görmemek imkânsızdır. Ana akım bölge çalışmalarına yöneltilen en temel eleştirilerden biri siyasa yapıcılarla kurduğu bu ilişkidir. Eleştirel bölge çalışmalarını ele alırken bu konuyu detaylıca tartışacağız.

İkincisi, bölgelere dair üretilen bütüncül bilginin, disiplinleri besleyeceği, onlara kuramsallaştırma, kavramsallaştırma çabalarında ihtiyacını hissettikleri “ham” veriyi sağlayacağı düşüncesi. Böylece “evrensel sosyal bilim gayretindeki disiplinlerin kuramlarını ve hipotezlerini test etme ve rafine bir hale getirme” şansları olacaktır (Aris, 2020: 5). Bu, Burawoy'ın kategorilerinde daha çok “profesyonel” bilgi olarak

düşünülebilir. Ancak, geleneksel sosyal bilim bilgi hiyerarşisi içinde, kuramsal bir yeniliğe kıyasla çok daha alt sıralarda konumlandırılabilir. Profesyonel yani akademisyenlere yönelik araçsal bilgi içerisinde daha ziyade işlenmesi gereken veri muamelesi görebilmektedir.

Ana akım bölge çalışmaları siyasa ve profesyonel bilgiyi üretirken geleneksel bir araç setini kullanır. David Szanton, bölge çalışmalarının tümüne eğilen nadir kitaplardan birinin giriş kısmında ana akım bölge çalışmalarının tanımını yaparken, aşağıdakileri temel faaliyetler olarak ifade eder:

- (1) Yoğun bölge dili çalışması, (2) yerel dillerin kullanıldığı derinlemesine saha çalışmaları, (3) yerel tarihe, bakış açlarına, malzemelere ve yorumlamalara çok yakın ilgi gösterme, (4) detaylı gözlemin ışığında gömülü kuramı test etme, rafine etme, eleştirme ya da geliştirme, (5) sosyal ve beşeri bilimlerin sınırları arasında geçişlilik gösteren çok disiplinli tartışmalar yapma (Szanton, 2002: 4).

Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere, ana akım bölge çalışmaları çok derin ve katmanlı bilgi toplar. Tarihselleştirir, farklı bakış açlarına hâkim olur, siyasi bir konunun kültürel boyutunu, kültürel bir konunun, politik ekonomi boyutunu çalışabilir. Disiplinlerin sınırlarıyla kendini sınırlamaz. Bu çerçeveden kalkış noktasını belirleyen bölge çalışmaları genelde monografiler üretir (Halliday, 1979; Haddad, 2011; Abrahamian, 1993; Abu-Lughod, 1998 gibi).

Disiplinleri önceleyen, bölge çalışmalarına ise eleştirel bakan bir yaklaşımla bu çok zengin ve derin monografilerin ham bilgi içerdiği, ana akım bölge çalışmalarının sosyal bilimlerin kuramlarından bağımsız bilgi toplandığı iddia edilebilir. Nitekim 21. yüzyıl öncesi tartışmalar bu ekseninde geliyordu. 1997'de Bates'in ifadesiyle "bölgeciler" ve "sosyal bilimciler" iki ayrı gruptu. "Sosyal bilimciler, bir bölgeye dair derin bir anlayış geliştirmeye çalışmak yerine, kuramlar geliştirmeye, bu kuramlara dayalı hipotezleri oluşturmaya ve onları test etmeye çalışırlar. Sosyal bilimci veri, dünyanın hangi bölgesinden gelirse gelsin, o veriyi güvenle işleyecektir" (Bates, 1997: 166). Veriyi hazırlayan bölge çalışmaları araştırmacılarının verinin kavramsallaştırılmasıyla ya da kuramsallaştırılmasıyla ilgilenmediği varsayıyordu.

Girişte de belirtildiği üzere bu gerilim alana dair genel bir gerilimdir. Ana akım bölge çalışmaları içerisinde bu gerilimin çözülmesi yadsınarak değil de kabullenilerek olmuştur. Bu kabulle beraber, bu gerilimin sadece bölge çalışmalarına özgü olmadığı ve sosyal bilimlere dair de genel bir gerilim olduğu iddia edilebilir.

“Evrensel kuram”ın dünyanın her yerinden gelen verilerle oluşturduğu iddiasını sosyal bilim tarihi desteklememektedir. Mitchell’ın (2003), Burawoy’ın (2007) ve Wallerstein’in (1996) çok iyi ifade ettikleri gibi, “evrensellik” iddiaları olan kuramların tarihine baktığımızda, çoğu zaman tek bir bölgenin deneyimini soyutladıklarını ve evrensel olarak ortaya koyduklarını görüyoruz. Aslında evrensel olarak sunulan bilgi, bölge çalışmaları bilgisi olabilmektedir. Örnekler çok olsa da gene de altlarını çizmekte fayda var. Siyasi rejimlere, savaş ve barışa, piyasanın işleyişine ve devletin ortaya çıkışına dair kuramların, özellikle 20. yüzyılın post-yapısal ve post-modernist dönüşüne kadar olanların çoğu, Batı deneyiminin, özellikle de Avrupa’nın derinlemesine çalışılmasıyla geliştirilmişlerdir. Ancak “Batı Avrupa ya da AB çalışmalarının çoğu başka ülkelerde ‘bölge çalışmaları’ adıyla anılsa da Batı Avrupa’da bu çalışmalar ana akım disiplinlerin konusu olarak görülmektedir” (Basedau ve Köllner, 2007: 109). Avrupa’da, Avrupa çalışmaları sosyoloji ya da siyaset bilimi kürsülerinde yürütülürken, Türkiye’de hem disiplinlerin hem de bölge çalışmaları programlarının altında “Avrupa Çalışmaları” çalışılıyor. Bu da bölge çalışmalarından disiplinler kuramlara gelen katkıları büyük oranda gizliyor, hatta yok sayıyor.

Bölge çalışmalarını Batı dışı dünyanın çalışılması olarak gördüğümüzde, disiplinlerin ve kullandıkları kuramların arkasındaki bu tarihin gizlenmesine de destek vermiş oluyoruz. Batı pratiklerini çalışmanın sosyal bilim, Batı dışı pratikleri çalışmanın ise bilim hiyerarşisinde daha aşağıda konumlanan bölge çalışmaları konusu gibi gösterilmesi 21. Yüzyılda artık gözler önüne serilen bir eşitsizliktir. Sosyal bilim kuramlarının aslında bir ya da iki bölgenin, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika deneyimiyle ilişkisini açığa çıkardığımızda ise, bir bölgeyi derinlemesine bilmenin sosyal bilim için çok kıymetli katkılarını anlamaya başlıyoruz.

Burada bir “ham veri – kuram” gibi bir “ikilik” üstünden düşünmekten ziyade, ana akım bölge çalışmalarının tüm tartışmalarının sosyal bilimler içi tartışmaları olarak görmek daha anlamlı olacaktır. Çünkü “evrenselliğin” karşısında “tikelin” bilgisi, bütüncül bilginin karşısında soyut, yasalara uygun kurallar gibi tartışmalar sadece ana akım bölge çalışmalarının değil tüm sosyal bilimlerin ontolojik ve epistemolojik tartışmalarıdır.

Ana akım bölge çalışmaları halen güncel birçok siyasi, iktisadi ya da toplumsal krizde gerek kamuya gerek politika yapıcılara ihtiyaçları olan bağlamsal bilgiyi sunmaktadır. Türkiye’nin de gittikçe daha müdahil olduğu Ortadoğu, Doğu Akdeniz gibi coğrafyalardaki iç savaşlar, enerji ve lojistik rotaların rekabeti, insani bir krize yol

açan göçler gibi konularda hem bölgenin tarihî, coğrafi, kültürel bilgisi hem de bölgenin güncelinin çok disiplinli bir yaklaşımla detaylı bilgi edinme artık sadece dış politika karar alıcılarının değil, sivil toplumun, muhalefetin, kamu genelinin ihtiyacıdır. Bu sayılan toplumsal gelişmeler kamuyu da yakından ilgilendirmekte, hayatlarını dönüştürmekte ve seçimlerini etkilemektedir. Ana akım bölge çalışmaları gerek araştırma merkezleri gerekse eğitim programları üzerinden bu ihtiyacı karşılamaya çalışır.

2. KARŞILAŞTIRMALI BÖLGE ÇALIŞMALARI

Karşılaştırmalı bölge çalışmaları 21. yüzyılda, bölge çalışmaları içinde, özellikle de Kıta Avrupası içinde, yükselmeye başlamıştır (Giga, 2021; Köllner, Sil ve Ahram, 2018: 11). Temel olarak iki hattan ilerlemektedir. İlki, bölge çalışmalarının da sosyal bilimler kuramlarına katkısı olabileceğini hem derinlemesine bir bölgenin çalışılıp hem de yine başka bölgeler için de anlamlı olacak bilgi üretebileceğini gösterme ihtiyacıdır. Bölge çalışmalarının kuramsal olarak da iddialı olabileceğini, kuramları teyit etme/çürütme/yeni kuram üretme işlevlerini yerine getirebileceği iddiasıyla yola çıkılmıştır (Basedau ve Köllner, 2007: 113). Farklı bölgelerin derin ve zengin bilgilerinin kıyaslanmasıyla bu iddianın gerektirdiği araştırma tasarımının oluşacağı varsayımıyla hareket eder. Bu hat içerisinde karşılaştırmalı bölge çalışmalarının bir toplumsal boyutu bulunmaktadır. Karşılaştırma, ana akım sosyal bilimlerin her halükârda özellikle kuram teyit etmek için sıklıkla kullandığı bir araştırma tasarımıdır. Bölge çalışmaları için nispeten yeni kullanılan bir araştırma tasarımıdır. Bölge çalışmaları bu mevcut ana akım tasarımı kendi bütüncül bilgi birikimiyle kullanarak özellikle 21. yüzyılda toplumların disiplinleri aşan sorunlarına kuramsal olarak sağlam çözümler bulmayı amaçlar. Kalkınma, demokratikleşme gibi ana akım konuları bu tasarım içinde ele alır.

21. yüzyılda bölge çalışmalarının kullandığı ikinci karşılaştırma hattı, ana akım bölge çalışmalarına daha yakın duracak şekilde, bir bölgenin kendi içinden seçilen vakalar arası karşılaştırma çalışmalarıdır. Burada özellikle en benzer (Baltık ülkeleri, Körfez ülkeleri gibi) ya da en farklı (Ortadoğu'da farklı nüfus, farklı nüfuz ya da yönetim biçimlerinden ülkeleri vaka olarak seçmek gibi) karşılaştırma tasarımları kullanarak, aslında bölgenin, o yerin, vakalara kattığı benzerlik ya da içerdiği farklılıkları kapsamaya çalışır. Bu haliyle kuram geliştirmeye çok açık, yeni kavramlar üretmek için zengin bir araştırma tasarımı ortaya koyar. Esasen burada yeni olan bu karşılaştırmayı bölge çalışmaları adıyla yapmalarıdır. Zira aynı bölge içinden karşılaştırmaların en geleneksel örnekleri modern sosyolojinin kurucu eserleridir.

Charles Tilly gibi karşılaştırmalı olarak Avrupa tarihini çalışan sosyologlar ve siyaset bilimciler artık klasik sayılmaktadır. Avrupa'nın farklı dönemlerindeki çok benzer ya da tam tersi birbirinden çok farklı (demokrasi ve faşizm, cumhuriyet ve monarşi gibi) deneyimlerini karşılaştırarak inceleyen sosyologlar ve siyaset bilimciler, aslında Avrupa'nın bilgisini üretmişlerdir. Bir yandan da “demokrasi” gibi, “devlet” gibi evrensel geçerliliği olan kavramları ampirik olarak çok zengin bir şekilde ele almış ve karşılaştırmalı tasarımın gücü sayesinde yeni devlet, yeni demokrasi kuramları geliştirmişlerdir. Batı merkeziliğin, akademide bilgi üretimi hiyerarşisinin hâlâ hatırı sayılır gücü yüzünden, bu Avrupalı çalışmaların bölgesel karakteri arka plana atılmakta ve “sosyoloji”, “siyaset bilimi” gibi sadece disiplin kategorileri altında ele alınmaktadır. Diğer yandan farklı bölgeleri bölgesel duyarlılıkla ve az sayıda vaka üzerinden karşılaştıran Barrington Moore (1966) gibi sosyal bilimciler de aslında bölgeler arası karşılaştırmalı çalışma yapmaktadırlar. Karşılaştırmalı bölge çalışmaları kendi kökenlerini buralara dayandırsa da sosyal bilim tarihi daha disiplinlerin tarihi olarak yazıldığından “bölgeciliği” görmezden gelmektedir (Köllner, Sil ve Ahrum, 2018: 25).

“Bölge çalışmaları ile karşılaştırmalı bölge çalışmaları (yerel gerçekliğin derin bilgisine dayanan) veri ve tanımları, bağlama duyarlı açıklamaları ve toplumsal kuramları sağlayarak çok önemli bir işlevi yerine getirirler. Böylece yenilikçi toplumsal araştırmanın ön saflarında yer alırlar” (Oettler, 2015: 41).

Oettler (2015) bu yenilikçi özelliği geçiş dönemi adalet çalışmalarında örnekler. Geçiş dönemi adalet pratikleri ve çalışmaları dünyanın birçok bölgesinde mevcuttur. Bu alanda genel kuramlar ve rehberler yaratma isteği, bu pratiklerin yaşandığı yerel bağlamların farklılıkları karşısında ciddi bir zorluk yaşar. Yaşanan şiddetin türü, süresi, yerel bağlam içindeki anlamı elbette Latin Amerika'dan Asya'ya ciddi farklılıklar gösterir. Ayrıca bölgeler içinde de göz ardı edilemeyecek farklılıklar mevcuttur. Diğer yandan yaşanan şiddet, hakikat ve adalet ihtiyacı küresel olarak ortaklaşılabilir birçok öge taşımaktadır. Karşılaştırmalı bölge çalışmaları yerel farklılıkları tüm zenginliğiyle ele alırken, kuram ve kavram geliştirmesine de destek olur. Oettler (2015:43) son olarak, adalet ihtiyacına yol açan şiddet ve çatışmanın bölgeler arasında etkileşim içinde, küresel bir akış içinde de gerçekleştiğini hatırlatır. İşte karşılaştırmalı tasarımın, tam da tasarımın doğası nedeniyle, ıskalama ihtimali olan toplumsal olgu, bu “etkileşim” alanıdır. Bölgelerin kendi içlerinde, birbirleriyle ve küresel olarak etkileşimleri konusunu aşağıda ele alacağımız eleştirel bölge çalışmaları oldukça vurgulayacak ve bu etkileşimi, bölge çalışmalarının nasıl çalışabileceği hakkında farklı düşünceler üretecektir.

Karşılaştırma tasarımında araştırmacı için birçok seçenek mevcuttur. En çok rastlanan bölge çalışmaları karşılaştırması, en benzer ya da en farklı vaka tasarımlarını kullanarak, bir bölgedeki vakalarını seçer. Körfez ve Baltık ülkeleri gibi bir bölgenin alt bölgesi olan, birbirleriyle tarihsel, kültürel, sosyoekonomik hatlarda çok yakın kümelenmiş ülkeler, en benzer vaka tasarımları için çok doğalında fırsatlar sunarlar. Örneğin Kuzey Afrika ülkeleri de farklılıklarıyla bir alt bölge olarak doğalında en farklı vaka tasarımını sunabilirler. Burada bir bölge uzmanının o bölgeye dair bütüncül bilgisini her vakada nispeten eşit kullanabilmesinin avantajıyla klasik ana akım karşılaştırmada olacağından çok daha detaylı, çok daha derin bir bilgi birikimi devreye girer ve böylelikle karşılaştırmanın olası dezavantajlarından biri olan, vakaları (ülke, olay, aktör) karşılaştırabilmek adına, yüzeysel ele alma tehlikesi ortadan kalkar. Zaten her vaka kendi içinde çalışılmıştır. Bir Körfez ülkeleri uzmanının, Körfez’de rantıye devlet gelişimi bilgisiyile, disiplinlerden gelen bir uzmanın aynı alandaki bilgisi aynı olmayacaktır. Böylece bir bölge içindeki karşılaştırma, iki dünyanın (ana akım sosyal bilimler ve bölge çalışmaları) en verimli öğelerini bir araya getirme vaadi taşır. Karşılaştırmalı bölge çalışmaları siyasanın bilgisinden biraz daha uzaktadır. Niyet ve üretim açısından bakıldığında Burawoy’ın en çok profesyonel bilgi kategorisinde bilgi üretiminde bulunur. Bu profesyonel bilgi bölge çalışmaları alanın ana akım başlığını da farklı bir tasarım kullanarak da olsa geliştirmektedir, bölge çalışmalarına 21. yüzyılda alan açmaktadır. Aşağıda ele alacağımız, daha ilişkisel bölge çalışmalarına da (bölgeler arasındaki ya da bölge içindeki ilişkilere odaklanan) çok bütüncü bir yaklaşım olmaktadır.

Köllner, Sil ve Ahram’ın 2018 tarihli çalışmalarında savunuculuğunu üstlendikleri karşılaştırma tasarımı ise bölgeleri çaprazlayan (cross-regional) bir tasarımdır. Burada farklı bölgelerden analitik olarak anlamlı birimler seçilir ve onlar karşılaştırılır. Ancak siyaset bilimi disiplini içerisindeki niceliksel olarak ölçülen değişkenler üzerinden yapılan büyük N formunda karşılaştırmalardan ziyade, niteliksel veriyle çalışan ve vakaların bağlamını bölge çalışmaları yaklaşımıyla ele alan karşılaştırmalardan bahsedilmektedir. Bölgeciliğin getirdiği bütüncül bağlam vurgusu ve veriyi ancak bu bağlamın içinde yorumlama ihtiyacından vazgeçmeyen bir karşılaştırma tasarımı görmekteyiz. “Bununla birlikte, karşılaştırmalı bölge çalışmaları uzmanları, nedensel mekanizmalar üzerine genel kuramsal fikirlerden ve en güncel yaklaşımlardan faydalanmaya çalışır. Böylece karşılaştırmalı bölge çalışmaları çok hassas bir dengede durmayı hedefler” (Saylor, 2020: 5). Sadece bağlamdan yola çıkılarak çok daha zor ulaşılan nedensele yaklaşan açıklamalar, farklı bölgelerden seçilmiş vakaların karşılaştırılmasıyla daha erişilebilir olur. Örneğin farklı

bölgelerdeki doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerdeki ekonomi, politik bir temanın karşılaştırılması, bölge çalışmalarına yöneltilen kuram ve çıktıyla ilgili eleştirileri bertaraf eder niteliktedir.

Karşılaştırmalı bölge çalışmaları bir araştırma çerçevesi olarak gittikçe yaygınlaşmaktadır. Ancak “karşılaştırmalı bölge çalışmaları” etiketini kullanmadan, fakat tasarım ve yaklaşım olarak aynı hattan ilerleyen birçok çalışma mevcuttur.⁶ Karşılaştırmalı yaklaşım bölge çalışmalarının 21. yüzyılda en canlı alanıdır.

3. ELEŞTİREL BÖLGE ÇALIŞMALARI

Eleştirel bölge çalışmaları, bölge çalışmalarının iki temel hattındaki gerilimi çözmeye çalışır. Birincisi ana akım bölge çalışmalarının siyasa yapıcılarının ihtiyaçlarını verili almasıdır. İkincisi de bölgeyi, bir “yer” olarak kapalı ve verili almasıdır. Bu bölümde Burawoy’ın kategorilerini de kullanarak bu eleştirileri ve eleştiriler sonrası üretilenleri ele alacağız. Eleştirel bölge çalışmaları diğer iki akıma nazaran yüksek çeşitlilik içerir.

Birinci konu, siyasanın bilgisi merkezli bir bilgi üretimi, öncelikle siyaseten akademinin bağımsızlığıyla ilişkilendirilir (Cumings, 1997: 6). Ayrıca bölge çalışmaları merkezlerini destekleyen ve desteklerinin anlamlı bir fark yaratacak kadar güçlü olduğu siyasa yapıcılarının genellikle Batı’da, özellikle Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da konumlanması vurgulanır. 21. yüzyıldaki yeni bir gelişme de Batı dışından gelen fon sağlayıcılarının bu merkezlere yine siyasa bilgisi üretimi amacıyla destek vermesidir. İngiltere’de çeşitli üniversitelerde Körfez ülkelerinin desteğiyle açılan bölge odaklı merkezler örnek olarak verilebilir.⁷ Harootunian ve Miyoshi’nin de *Learning Places: The Afterlives of Area Studies* kitabına yazdıkları giriş yazısında belirttikleri gibi, siyasa yapıcılarla bu merkezler arasındaki ilişki sadece eleştirel bölge çalışmalarında değil, “The New York Times ve The Washington Post gibi gazetelerin son yıllarda yayımladıkları makalelerde, (...) üniversite idarecilerinin ve kürsü başkanlarının bu paranın hiçbir koşulla ilişkilendirilmeden geldiğini ve bu paranın kabulünün araştırma yapmak için gerekli olduğuna dair açıklamalarını okumak utanç verici bir hal aldı” (Harootunian ve Miyoshi, 2002: 1). Böylece Burawoy’ın başta bahsettiğimiz tablosundaki siyasanın bilgi kategorisinin Batı lehine ve Batı merkezli

⁶ Türkiye’den araştırmacıların ürettiği bir örnek için bkz. Göçer ve Altunışık, 2018. Yine Türkiye’nin ve başka benzer eşik ülkelerin bölgeler arası konumunu kavramsallaştıran ve hem bölgeler arası karşılaştırma hem de etkileşimi ele alan bir çalışma için bkz. Robins ve Herzog, 2014; Altunışık, 2014.

⁷ LSE Ortadoğu Çalışmaları Merkezi’nin içinde “Kuwait Programı” buna güzel bir örnek teşkil eder. Bkz. <https://www.lse.ac.uk/middle-east-centre/research/kuwait-programme>.

bir biçimde üretildiğinin altını çizerler. Üstelik yukarıda örnekleriyle anlatıldığı üzere Batı, kendisini, “bir bölge”, “bir yer” olarak tanımlamaz ve Batı’nın kurgusunda “bölgeler” Batı olmayan “yer”lerdir. Eleştirel bölge çalışmaları, bilgi üretimindeki ontolojik olarak arkası hiç de temellendirilmemiş bu eşitsizliğin altını bol bol çizer. “Neden Micheal Foucault’un Discipline and Punishment [Hapishanenin Doğuşu] çalışması gibi bir çalışmayı Asya’da yazmak ya da yazmayı bıraktım, sadece hayal etmek imkânsız gibi geliyor? Bu imkânsızlık (...) böyle bir metnin kuram olarak okunmayacağıyla ilgilidir” (Dutton, 2005: 89).

Batı’nın özellikle 18. yüzyıldan başlayarak emperyalist ve sömürgeci süreçler içinde Batı olmayan yerlerin bilgisine dair ihtiyacı, bu bilginin literatürde yoğun bir biçimde araçsallaştırılmasına gidebilmektedir. Buradan bakıldığında eleştirel bölge çalışmaları, özellikle oryantalizmin yükselişinden Sovyetler’in yıkılmasına kadar olan dönemi bir büyük siyasa bilgisi toplamı olarak okuyabilmektedir. Burada Batı’nın ona yabancı gelen bu toplulukları yönetme isteği, onların tarihlerini, kültürlerini ve güncel toplumsal kurallarını öğrenme ihtiyacı doğurmuştur denmektedir. Hutt’ın hâlâ günümüzde de devam ettiğini, özellikle ana akım bölge çalışmalarında süregeldiğini anlattığı bu süreç, örneğin Afganistan’la savaşırken Peştun kültürü öğretecek akademisyen ihtiyacını doğurmaktadır (Hutt, 2019: 22).

Batı’nın Batı olmayan yerlere doğru bu gelenekselleşmiş yaklaşımını sadece siyasanın bilgisi olarak görmek eksik olacaktır. Burada sadece yönetmenin gerektirdiği teknik bilgi değil bu karşılaşmanın yarattığı özdeşünümsellik de söz konusudur. Sömürgeciliğin eski ve güncel tüm halleri sadece tahakküm üzerinden okunmamalıdır, zira bu süreç aynı zamanda bir karşılaşmadır. Bu karşılaşmanın sömürülende yarattığı özdeşünümselliği, madun (*subaltern*) çalışmaları –bir alt bölge çalışması örneği olarak da değerlendirilebilir– çok derinden incelemiştir. Bu ayna görüntüsü Batı için de geçerlidir. Batı olmayanla karşılaşmak, Batı üzerine düşüncelerini etkilemiş ve on yıllar içinde etkilemeye ve beslemeye devam etmiştir. Özellikle de emperyalizmin ve Aydınlanma’nın paralelliğinde bir çelişki ortaya çıkmıştır. Emperyalizm süreçleri üzerinden sürekli çeşitlilikle, çoklukla karşılaşan Avrupalı, bir yandan da Aydınlanma ve akabinde sosyal bilim disiplinlerinin gelişmesiyle, teklik ve evrensellik aramakta, bunları adeta icat etmektedir. Bernasconi’nin (2015: 11) ifadesiyle: “Bazı Avrupalılar, insan kültürlerinin çeşitliliği hakkında gittikçe artan farkındalıklarının, kendi inanışlarına ve toplumsal pratiklerine yükledikleri genel geçerlilik anlamıyla çeliştiğini gözlemlemişlerdi.” Dolayısıyla, bu çalışmada öne çıkarmak istediğimiz, eleştirel bölge çalışmalarının bakış açısından başka yerleri araştırmanın sadece siyasanın bilgisine indirilmesinin

önemli bir fırsatı kaçırmak olacaktır. Oryantalizm, ırk ve ırkçılık çalışmalarının çok iyi gösterdiği gibi başka yerleri araştırmak aynı zamanda Batı'nın kendi üstüne düşünme yolculuğunun kapılarından biridir. Çok da verimli bir yolculuktur, zira Ursula K. Leguin'in (1974: 84) de dediği gibi, "Gerçek yolculuk eve geri dönüştür." Eve geri dönenler, yoldaki karşılaşmalarından etkilenmiştir. Evrensellik iddiasının çelişkisini görmüştür. Ne ki evrensellik, "genel geçerlik", kendi üstüne düşünmesinin araçlarının en önemlilerinden biri olarak kalmıştır. Sonuç olarak Batı olmayan yerlerin bilgisi, en geleneksel çerçevede bile hem siyasanın bilgisidir hem de özdüşünsel bir bilgidir ve Burawoy'ın iki kategorisini aynı anda karşılar. Eleştirel bölge çalışmaları, bu okumasıyla sadece bölge çalışmalarının değil, onun beraber konumlandırıldığı disiplinlerin evrenselliğinin de eleştirel bir okumasını yapmış olur.

Eleştirel bölge çalışmaları ikinci temel hattı ise ana akım ve karşılaştırmalı bölge çalışmalarının "bölge/yer" kavramsallaştırılmasını konu eder, burada bu iki akımla bir gerilim doğar. Bu gerilim, aslında küresel antropolojiyi tarihsel materyalizmle harmanlayan Eric Wolf'un *Avrupa ve Tarihi Olmayan Halklar*'da çok iyi gösterdiği sosyal bilimlerin içinde de olan bir gerilimdir (Wolf, 1982). Afrika'yı şekillendiren köle ticareti aynı zamanda tüm Atlantik kıyılarını da şekillendirmiştir; yol boyunca yeni etnik gruplar, diller ve kültürel doğurmuştur (Gilroy, 1993). Yine Appadurai gibi "yer" yerine modern dönem "akışları" konu eden, bölgelerin içinde ve arasında bu akışı gören (kültürel akışlar, nüfusların hareketi vs.) yazarlarla bu gerilim 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında da devam etmiştir (Appadurai, 2010; Braune ve Rohde, 2015: 8).

"Yer" olarak bölgenin sorunsallaştırılması esasen 21. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Bölge ana akım bölge çalışmaları kısmında anlattığımız üzere, "bir yer" in bilgisine odaklanır. Fakat 21. yüzyıl, hiçbir yerin kendinden menkul, tek başına var olan "bir yer" olmadığını net ve ampirik bir şekilde ortaya çıktığı, "yer"leri, "bölge"leri oluşturan bölgelerarası hareketliliklerin, yersiz yurtsuzlaşmaların, aynı anda farklı yerlerle angajmanların daha önce görülmemiş bir yoğunlukta, sıklıkta ve hızda gerçekleştiği bir yüzyıl olmakta.⁸ Eleştirel bölge çalışmalarının okumasında bu hareketlilik, bir yerle ilişkileri üzerinden insanların kültürlerini, siyasi normlarını, iktisadi ilişkilerini vs. okuyan ana akım bölge çalışmaları paradigmasıyla çelişmektedir. Bunun en aşikâr örneği, diasporalardır. Diasporalar elbette büyük bir

⁸ Bölge çalışmalarının eleştirel yaklaşımı, Lefebvre'in "mekanın toplumsal üretimi" yaklaşımdan çok etkilenmiştir. Bu yaklaşımın devamındaki beşeri coğrafya akımlarını da yakından takip etmiştir (Lefebvre, 1991; Brenner ve Elden, 2009; Moisiu ve Paasi, 2013).

çeşitlilik ve çokluk içerirler ancak “yer”le ilişkileri bir çelişki barındırır. Nasıl baktığınıza göre “ne burada ne orada”, ya da “hem burada hem orada” olabilirler. Bu halleri hem büyük sürtüşmeler, çatışmalar hem de büyük bir yılmazlık ve yaratıcılık içerir. “‘Burası’ ile ‘diğer yerler’ arasındaki ilişki, özlemek ile ait olmanın bir arada oluşu, potansiyel bir çatışma barındırır. “Bu üretken bir gerilimdir” (Schramm, 2008: 7).

“Yer”i sorunsallaştırırken, elbette girişte kullandığımız üç kavramın üçüncüsü olan bağlantılar konusunu da eleştirel ve üretken bir şekilde ele alan eleştirel bölge çalışmaları, bölgeyi “açar”. Bu Uluslararası ilişkiler disiplininin realizm gibi geleneksel kuramlarında verili ve kara kutu olarak alınan devletin sonra gelen eleştirel okumalarda “açılması”na paralel bir gelişmedir. Bölge verili, sabit alınmayınca, onu sürekli yeniden oluşturan toplumsal bağlantılara odaklanmak için bir fırsat doğar. “Inter-Asia” akımı, bunun iyi bir örneğidir. 21. yüzyılda birçok farklı üniversitede bu isimle araştırma merkezleri açılmaktadır.⁹ Asya’yı hem siyasa yapıcılarının ihtiyaçlarından hem de geleneksel coğrafi bölünmelerden uzakta, Asya içinde insan hareketlerine, kültürel akıllara odaklanarak, ölçekle bu bağlantıların işaret ettiği şekilde oynayarak, kentsel ve kırsal olana, bir şehre ya da birkaç ülkenin sınırlarının bulunduğu bir sınır bölgesindeki hareketliliğe odaklanabilir. Kendi konferansları, derlenmiş kitapları ve özel dergi sayılarıyla bu eleştirel bölge çalışmaları kümelenmesi (*cluster*) çok verimli olmuştur (Lee vd., 2019; Khoo, 2019; Leung ve Kim, 2019). “Ölçek”i seçerken ki lens, artık geleneksel bölge çalışmalarının “stratejik”, “sömürgeci”, “modernleşmeci” ya da “jeopolitik” lensleri değil, “ilişkisel” bir bakış açıdır. İlişkisel sosyal bilimi tartışmak bu çalışmanın sınırları dışında kalacaktır. Ancak kısaca tanımlamak eleştirel bölge çalışmalarını açmak açısından önemli olacaktır. İlişkisel sosyal bilimler araştırma birimlerini birbirlerinden ayrı olarak kavramsallaştırmaz (Donati, 2011; Selg ve Ventsel, 2020). İlişkisel yaklaşımını bölge çalışmalarına uyarladığımızda şunu görürüz: Devletler, şehirler, köyler gibi ölçeklerde ya da halklar gibi topluluklarda bu ‘birim’lerin birbirleriyle ilişki içinde olduğu ve dönüştüğü varsayılır. Kendinden menkul bir Asya ya da Latin Amerika düşünülemez, bölgeler birbirleriyle ilişki içinde oluşur ve dönüşür. Bu da aslında bölge çalışmalarının kriz anlarından birine bir cevaptır. “Küreselleşme yerleri kompres etmez” (Hut vd, 2019: 36) ya da Neil Smith’in (2010) dediği gibi,

⁹ Bu merkezlerin en ünlülerinden biri National University of Singapore’da bulunmaktadır. Genel bir Asya Araştırmaları Enstitüsü’nün yanı sıra, *Inter-Asia Engagements* adlı bir araştırma kümelenmesi de mevcuttur. Bkz. <https://ari.nus.edu.sg/clusters/inter-asia-engagements/>. Ayrıca daha önce bahsi geçen SSRC’in Inter-Asia başlıklı bir alt alanı vardır. Bkz. <https://www.ssrc.org/programs/interasia-program/>.

“Küreselleşme dünyayı düzleştirmez.” İlişkisellik, akışlar hâlâ “bağlantı noktaları” üzerinden akmalıdır, bu da dünyada bir “yer”lerde gerçekleşmektedir. Örneğin Suriye İç Savaşı’nın başlamasının ardından gelen göç dalgası, Türkiye’nin güneyinde, Lübnan’da, Ürdün’de, genel olarak Akdeniz’de, ulus devleti aşan bir ölçekte cereyan etmiştir. Bir yandan çok bölgesel bir olgudur, zira Akdeniz coğrafyasının hem fiziksel hem de siyasi, kültürel, ekonomik gerçeklikleriyle sınırlanan bir insan hareketi söz konusudur. Diğer yandan o coğrafyayı, içindeki aktörleri, sınırları ve arada kalan gri alanları dönüştürmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada bölge çalışmalarının 21. yüzyılda kendi tarihinden ve bilgi üretim biçimlerinden gelen gerilimlere ve değişen dünyanın getirdiği meydan okumalara ürettiği cevapları inceledik. Ana akım bölge çalışmaları, birçok merkeziyle, bölge çalışmaları adıyla açılan yüksek lisans ve doktora programlarıyla, gerek Batı/Kuzey, gerekse Doğu/Güney üniversitelerinde tüm krizlere rağmen ve büyük oranda bu çalışmada özetlenen çözümler sayesinde hâlâ ayaktadır, gelişmeye devam etmektedir. Göç çalışmaları, diaspora çalışmaları, eleştirel güvenlik çalışmaları gibi gittikçe gelişen alanlarla iç içe, onları destekleyerek ve onlardan öğrenerek sosyal bilimlere katkı sağlamaya devam etmektedir.

Karşılaştırmalı ve eleştirel bölge çalışmaları ise çeşitlenmekte, birçok araştırmacının çalıştığı büyük araştırma projelerine ilham olmakta, kendi konferanslarını ve platformlarını oluşturmaktadır. Bölge çalışmaları, bu üç akımıyla birlikte, evrensel sosyal bilim değil ama evrensel düzeyde anlamlı, farklı bölgelerdeki insan deneyimleri için kısmen geçerli olacak bilgiyi üretmektedir. Bunu Burawoy’un dört kategorisinde de (siyasa, profesyonel, düşünsel ve kamu) gerçekleştirmektedir. Evrensel-tikel gerilimi, kapalı bölge-bağlantılı küresel ölçek gerilimi gibi gerilimler Bölge çalışmalarının altını oymamış, bu gerilimlerin getirdiği meydan okumalara yaratıcı yanıtlar veren bilim insanları sayesinde, yukarıda özetlediğimiz yenilikçi ve dinamik bir alan gelişmiştir.

Bir bölgeye ampirik olarak odaklanma pratiğine gelebilecek tüm eleştirilere cevaben Hutt’un aşağıdaki tespiti iyi bir başlangıç olmaktadır. “Her sorunun kendine uygun bir ölçeği vardır ve sorunun ölçeği ne kadar büyük olursa, cevapları da o kadar geniş ve daha yüzeysel olacaktır. Tabii eğer, bu cevaplar –bir şekilde, bir yerde, bir mekânda– ayakları yere basan ampirik araştırmanın detaylarına çapa atmazsa” (Hutt, 2019: 24). Ayakları yere sağlam basan, bir yere çapalanmış araştırma ihtiyacı 21.

yüzyıldaki tüm bölge çalışmaları eğilimlerini kesen ortak özelliktir. Bu özelliği geçmiş yüzyıllardaki araştırmalarla paylaşırlar. Bu da tüm değişimlere rağmen bölge çalışmalarının kendine ait omurgasını korumasını sağlamaktadır.

Son yıllardaki komşu bölgelere yönelik değişen dış politikası ve çok kutuplu dünyanın getirdiği daha yapısal değişimler, Türkiye’de gerek disiplinlerin çatısı altında gerekse Bölge Çalışmaları adıyla açılan yüksek lisans ve doktora programlarındaki çalışmalar artırmıştır. Üniversitelerde bu adla enstitüler kurulmaya başlanmıştır. Afrika Çalışmaları da Asya Çalışmaları da Türkiye için daha geleneksel olan Avrupa Çalışmaları gibi programların yanında kendilerine yer bulmaya başlamıştır. Ortadoğu Çalışmaları, Türkiye’nin bölgeyle ilişkilerini de içererek gittikçe derinleşmektedir. Fakat bölge çalışmaları adını daha meta bir seviyede, kuramsal ve yöntemsel odaklarıyla birlikte ele alan çalışmalar yok denebilir. Türkiye akademisi bölgeler üzerine bilgi üretmeyi artırdıkça, bu bilgi üretiminin üzerine de düşünömsel bilgi ürettiği noktada hem küresel bölge çalışmalarına hem de yeni nesil araştırmacılara bir yol haritası çizebilecektir. Siyasa ve profesyonel bilgi üretmekteki kapasitemiz arttıkça, araştırmacıların düşünömsel bilgi ve kamunun/müştereklerin bilgisini üretmeye daha teşne olacaklarını da bekleyebiliriz. 21. yüzyıl bu alandaki araştırmacılara birden çok seçenek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahram, Ariel I., Patrick Köllner ve Rudra Sil, (2018), *Comparative Area Studies: Methodological Rationales and Cross-Regional Applications* (Oxford: Oxford University Press).

Altunışık, Meliha (2014), “Geographical Representation of Turkey’s Cuspness: Discourse and Practice”, Robins, Philips ve Mark Herzog (Der.) *The Role, Position and Agency of Cusp States in International Relations* (London: Routledge): 25-41.

Appadurai, Arjun (2010), “How Histories Make Geographies: Circulation and Context in a Global Perspective”, *The Journal of Transcultural Studies*, 1 (1): 4-13.

Aris, Stephen (2020), “International vs. area? The disciplinary-politics of knowledge-exchange between IR and Area Studies”, *International Theory*, 13 (3): 51-482.

Basedau, Matthias ve Patrick Köllner (2007), “Area studies, comparative area studies, and the study of politics: Context, substance, and methodological challenges”, *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 1: 105-124.

Bates, Robert H. (1997), “Area Studies and the Discipline: A Useful Controversy?”, *Political Science and Politics*, 30 (2): 166-169.

Berger, Mark T. (2007), “Keeping the World Safe for Primary Colors: Area Studies, Development Studies, International Studies, and the Vicissitudes of Nation-Building”, *Globalizations*, 4 (4): 429-444.

Beyaz Saray (2021), <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/> (21.06.2021).

Bernasconi, Robert (2015), *İrk Kavramını Kim İcat Etti: Felsefi Düşüncede İrk ve İrkçilik* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Zeynep Direk, İsmail Esiner, Nazlı Öktem ve Tendü Meriç).

Braune, Ines ve Achim Rohde (2015), “Critical Area Studies”, *Middle East - Topics & Arguments*, 4: 5-11.

Brenner, Neil ve Stuart Elden, (2009), “Henri Lefebvre on State, Space, Territory”, *International Political Sociology*, 3: 353–377.

Burawoy, Michael (2007), “Open the Social Sciences: To Whom and For What?”, *Portuguese Journal of Social Science*, 6 (3): 137-146.

Cumings, Bruce (1997), “Boundary Displacement: Area Studies and International Studies during and after the Cold War”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 29 (1): 6-26.

Donati, Pierpaolo (2011), *Relational Sociology: A New Paradigm for the Social Sciences* (London: Routledge).

Dutton, Michael (2005), “The Trick of Words: Asian Studies, Translation, and the Problems of Knowledge”, Steinmetz, George (Der.), *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and its epistemological others*, (Durham/London: Duke University Press): 87-125.

GİGA, German Institute for Global and Area Studies (2021), <https://www.giga-hamburg.de/de/news/towards-comparative-area-studies-20/> (08.09.2021).

Gilroy, Paul (1993), *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (London: Verso).

Göçer, Derya ve Meliha Altunışık (2018), “Locating Agency in Global Connections: The Case of India and Turkey as ‘Rising Powers’”, Jassal, Smita ve Halil Turan (Der.), *New Perspectives on India and Turkey* (London: Routledge): 141-154.

Hok-Sze Leung, Helen ve Christine Kim (2019), “Editorial introduction: inter-Asia beyond Asia”, *Inter-Asia Cultural Studies*, 20 (2): 159-161.

Huat, Chua B., Ken Dean, Ho Eng seng, Ho Kong Chong, Jonathan Rigg ve Brenda Yeoh (2019), “Area Studies and the crisis of legitimacy: a view from South East Asia”, *South East Asia Research*, 27 (1): 31-48.

Hutt, Michael (2019), “Area Studies and the Importance of ‘Somewheres’”, *South East Asia Research*, 27 (1): 21-25.

Khoo, Olivia (2019), “Diaspora as Method: Inter-Asia Cultural Studies and the Asian Australian Studies Research Network”, *Inter-Asia Cultural Studies*, 20 (2): 290-301.

Khosrowjah, Hossein (2011), “A Brief History of Area Studies and International Studies”, *Arab Studies Quarterly*, 33 (3/4): 131-142.

Lee, Christopher, Kuan-Hsing Chen, Sneja Gunew, Michelle O’Brien, Audrey Yue ve Rusaba Alam (2019), “Trajectories, Institutions, and Re-locations: A Conversation on Inter-Asia Outside Asia”, *Inter-Asia Cultural Studies*, 20 (2): 341-355.

Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space* (MA: Blackwell Publishing).

Le guin, Ursula K. (1974), *The Dispossessed* (London: Harper).

Malak, Karim ve Sara Salem (2015), “Reorientalizing the Middle East: The Power Agenda Setting Post-Arab Uprisings”, *Middle East Topics and Arguments*, 4: 93-109.

Mayer, Maximillian ve Xin Zhang (2020), “Theorizing China-world Integration: Sociospatial Reconfigurations and the Modern Silk Roads”, *Review of International Political Economy*, 28 (4): 974-1003.

Michelutti, Lucia, Navtej Purewal, Edward Simpson ve Clarinda Still (2017), “Area Studies and Anthropology in the Age of Acceleration”, *South Asian Review*, 38 (3): 33-42.

Mielke, Katja ve Anna-Katharina Hornidge (2017), “Introduction: Knowledge Production, Area Studies and the Mobility Turn”, Katka Mielke ve Anna Katharina Hornidge (Der.), *Area Studies at the Crossroads: Knowledge Production after the Mobility Turn* (New York: Palgrave): 3-26.

Mignolo, David. W. (2002), "The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference", *The South Atlantic Quarterly*, 101 (1): 57-96.

Mitchell, Timothy (2003), "Deterritorialization and the Crisis of Social Science", Ali Mirsepassi, Amrita Basu ve Frederick. Weaver (Der.), *Localizing Knowledge in a Globalizing World: Recasting the Area Studies Debate* (Syracuse: Syracuse University Press): 148-170.

Moisio, Sami ve Anssi Paasi (2013), "Beyond State-Centricity: Geopolitics of Changing State Spaces", *Geopolitics*, 18 (2), 255-266.

Moore, Barrington (1966), *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Boston, MA: Beacon Press).

Oettler, Anika (2015), "Comparing What to What? Intersecting Methodological Issues in Comparative Area Studies and Transitional Justice Research", *Middle East – Topics & Arguments*, 4: 38-49.

Robins, Philip ve Mark Herzog (2014), *The Role, Position and Agency of Cusp States in International Relations* (London: Routledge).

Sadiki, Larbi (2014), "Unruliness through Space and Time: Reconstructing 'Peoplehood' in the Arab Spring", Sadiki, Larbi (Der.), *Routledge Handbook of the Arab Uprising: Rethinking Democratization* (London: Routledge).

Saylor, Ryan (2020), "Comparative Area Studies: A Route to New Insights", *Qualitative and Multi-Method Research*, 17-18 (1): 1-6.

Schramm, Katharina (2008), "Leaving Area Studies behind: the challenge of diasporic connections in the field of African studies", *African and Black Diaspora: An International Journal*, 1 (1): 1-12.

Selg, Peeter ve Andreas Ventsel (2020), *Introducing Relational Political Analysis: Political Semiotics as a Theory and Method* (New York: Palgrave).

Smith, Neil (2010), "Remapping Area Knowledge: Beyond Global/Local", Wesley-Smith, Terrence ve Jon Goss (Der.), *Remaking area studies: teaching and learning across Asia and the Pacific* (Mānoa: University of Hawai'i Press): 5-23.

Strober, Myra H. (2011), *Interdisciplinary Conversations Challenging Habits of Thought* (Stanford: Stanford University Press).

Teti, Andrea, Darcy Thompson ve Christopher Noble (2013), "EU Democracy Assistance Discourse in Its New Response to a Changing Neighbourhood", *Democracy and Security*, 9 (1-2): 61-79.

Tuathail, Gearóid Ó. ve Timothy W. Luke, (1994), "Present at the (Dis)integration: Deterritorialization and Reterritorialization in the New Wor(1)d Order", *Annals of the Association of American Geographers*, 84 (3): 381-398.

Wallerstein, Immanuel (1996), *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social* (California: Stanford University Press).

Wesley-Smith, Terrence ve Jon Goss (Der.) (2010), *Remaking Area Studies: Teaching and Learning Across Asia and the Pacific* (Mānoa: University of Hawai'i Press).

Wolf, Eric R. (1982), *Europe and the Peoples without History* (California: University of California Press.).